

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

MEDIADISKURS TUSHUNCHASI VA UNING ZAMONAVIY KOMMUNIKATIV MOHIYATI

Rajabbayeva Feruza Rajabbayevna

Ma'mun universiteti, dotsent, (PhD).

e-mail: feruza.rajabbayeva@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8471-415X>

Annotatsiya.

Maqolada mediadiskurs tushunchasining nazariy-metodologik asoslari, uning diskurs va mediamatn kategoriyalari bilan o'zaro munosabati hamda zamonaviy ommaviy kommunikatsiya sharoitidagi kommunikativ mohiyati tadqiq etilgan. Muallif diskurs tahlilining G'arbiy Yevropa, Amerika va rus ilmiy maktablarida shakllangan yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilib, mediadiskursni ommaviy kommunikatsiya sohasidagi nutqiy faoliyat jarayonlari va mahsulotlari majmui sifatida talqin etadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi media materiallari misolida mediadiskursning subyekt-obyekt tuzilishi, kommunikativ fon kategoriyasi, nutqiy aktlarning voqelanish shakllari va tipologik tasnifi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: mediadiskurs, mediamatn, medialingvistika, ommaviy kommunikatsiya, kommunikativ fon, diskurs tahlili, nutqiy akt, mediamakon, freym.

ПОНЯТИЕ МЕДИАДИСКУРСА И ЕГО СОВРЕМЕННАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ СУЩНОСТЬ

Раджаббаева Феруза Раджаббаевна

Университет Маъмуна, доцент, (PhD).

Аннотация.

В статье исследуются теоретико-методологические основы понятия медиадискурса, его взаимосвязь с категориями дискурса и медиатекста, а также коммуникативная сущность в условиях современной массовой коммуникации. Автор проводит сравнительный анализ подходов к дискурс-анализу, сформировавшихся в западноевропейских, американских и российских научных школах, и рассматривает медиадискурс как совокупность процессов и продуктов речевой деятельности в сфере массовой коммуникации. На примере медиаматериалов на английском и узбекском языках обосновываются субъектно-объектная структура медиадискурса, категория коммуникативного фона, формы реализации речевых актов и их типологическая классификация.

Ключевые слова: медиадискурс, медиатекст, медиалингвистика, массовая коммуникация, коммуникативный фон, дискурс-анализ, речевой акт, медиaprостранство, фрейм.

THE CONCEPT OF MEDIA DISCOURSE AND ITS CONTEMPORARY COMMUNICATIVE ESSENCE

Rajabbayeva Feruza Rajabbayevna

Mamun University, Associate Professor, (PhD).

Abstract.

This article examines the theoretical and methodological foundations of the concept of media discourse, its relationship with the categories of discourse and media text, and its communicative essence in the context of contemporary mass communication. The author conducts a comparative analysis of approaches to discourse analysis developed within Western European, American, and Russian academic traditions and interprets media discourse as a set of processes and products of speech activity in the sphere of mass communication. Drawing on English- and Uzbek-language media materials, the study substantiates the subject-object structure of media discourse, the category of communicative background, the forms of realization of speech acts, and their typological classification.

Keywords: media discourse, media text, media linguistics, mass communication, communicative background, discourse analysis, speech act, media space, frame.

Kirish. XXI asr boshlarida ommaviy axborot vositalari jamiyat hayotining shunchaki axborot almashinuvi kanali bo'libgina qolmay, ijtimoiy ongni shakllantiruvchi, qadriyatlar tizimini tartibga soluvchi va til taraqqiyoti dinamikasini belgilovchi kuchli institutsional omilga aylandi. Ommaviy kommunikatsiya sohasida kundalik ravishda yaratilayotgan matnlarning hajmi hech qanday boshqa nutqiy faoliyat sohasi bilan qiyoslab bo'lmaydigan darajada o'sdi va bu holat tilshunoslikda maxsus tadqiqot yo'nalishi — medialingvistikaning shakllanishiga zamin yaratdi [12; 34–37-b.].

Mazkur yo'nalishning markaziy kategoriyalaridan biri — mediadiskurs tushunchasidir. Biroq bu atamaning ilmiy muomalaga kirib kelishi uning terminologik aniqligini ta'minlagani yo'q: bugungi kunda "mediadiskurs", "medianutq",

“mediamatn”, “OAV tili”, “mediamakon” atamaları ko‘pincha bir-birining sinonimi sifatida, ularning ierarxik munosabati farqlanmagan holda qo‘llanilmoqda. O‘zbek tilshunosligida bu holat ayniqsa sezilarli bo‘lib, milliy media materiali asosida yaratilayotgan tadqiqotlarda yagona konseptual apparatning shakllanmagani nazariy umumlasmalar darajasini pasaytirib qolmoqda.

Shundan kelib chiqib, ushbu maqolaning maqsadi mediadiskurs tushunchasining nazariy mohiyatini aniqlashtirish, uning diskurs va mediamatn kategoriyalari bilan o‘zaro munosabatini belgilash hamda zamonaviy kommunikativ sharoitda namoyon bo‘luvchi asosiy xususiyatlarini ingliz va o‘zbek media materiallari misolida asoslab berishdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Diskurs tushunchasining talqinida bugungi kunda ikki yirik an‘ana farqlanadi. G‘arbiy Yevropa va Amerika tilshunosligi vakillari (Z. Harris, T. A. van Deyk) diskursni og‘zaki va yozma shakldagi bog‘langan nutq sifatida, unda xabar jo‘natuvchi va qabul qiluvchi o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir omili yaqqol namoyon bo‘ladigan hodisa sifatida qaraydilar. T. A. van Deyk diskursni kommunikatsiya jarayoniga hamroh bo‘luvchi barcha ekstralingvistik omillar — ijtimoiy kontekst, kommunikatsiya ishtirokchilari va ularning tavsifi, axborotning yaratilishi, tarqatilishi va idrok etilishi xususiyatlari, madaniy-mafkuraviy fon — majmuini o‘z ichiga oluvchi murakkab kommunikativ hodisa sifatida ta‘riflaydi [10; 121–125-b.].

German-avstriya diskurs tahlili maktabida (U. Maas, Z. Yeger, Yu. Link, Yu. Habermas, R. Wodak) M. Fukoning konsepsiyasi asosida diskurs muayyan ijtimoiy amaliyotning til orqali ifodalanishi, tilning maxsus tarzda tartibga solingan qo‘llanilishi sifatida talqin etiladi; uning ortida mafkuraviy va tarixiy jihatdan shartlangan mentallik turadi. A. Jaworski va N. Couplandlar ham diskursni faqat ijtimoiy tuzilmani aks ettiruvchi emas, balki uni shakllantiruvchi hodisa deb baholaydilar [6; 3-b.]. Media sohasidagi diskursning o‘rganilishi N. Fairclough [4; 20-b.], A. Bell [2; 12–16-b.], M. Talbot [9; 3-b.], D. Machin va Th. van Leeuwen [7; 2–16-b.] kabi tadqiqotchilar nomlari bilan bog‘liq. Rus tilshunosligida esa medialingvistikaning konseptual asoslarini T. G. Dobrosklonskaya ishlab chiqqan bo‘lib, u “mediamatn” atamasini ilmiy muomalaga kiritgan va ommaviy axborot vositalari tilini o‘rganishning tizimli yondashuvini taklif etgan [11; 21–26-b.]. O‘zbek tilshunosligida mediadiskursning turli jihatlarini D. Teshaboyeva, G. Bokiyeva, Sh. Usmonova, A. Shodiqulova, X. Yahyoyeva tadqiqotlarida, mediadiskursning semantik tipologiyasi va stilistik talqini esa F. R. Rajabboyevaning dissertatsion ishida o‘rganilgan [14; 27–41-b.].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyati yo sof lingvistik (leksik-semantik, stilistik), yo sof sotsial-tanqidiy yo‘nalishda olib borilgan. Mediadiskursning kommunikativ mohiyatini uning tuzilmaviy, pragmatik va kognitiv jihatlarini birligida yaxlit tavsiflashga qaratilgan izlanishlar esa hozircha yetarli emas.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tavsifiy, diskursiv tahlil, komponentli tahlil, kontekstual tahlil va qiyosiy-tipologik usullardan kompleks tarzda foydalanildi. Metodologik asos sifatida T. A. van Deykning diskursning kontekstual perspektivasi haqidagi qarashlari, T. G. Dobrosklonskayaning mediamatn va kommunikativ fon konsepsiyasi hamda M. A. K. Hallidayning tilni ijtimoiy semiotika sifatida talqin etuvchi funksional-tizimli nazariyasi tanlandi [5; 108–112-b.].

Empirik material sifatida ingliz tilidagi (BBC, The Guardian, YouTube platformasidagi teleloyihalar) va o‘zbek tilidagi (Kun.uz, O‘zbekiston-24, Telegram kanallari) mediamatnlardan tanlab olingan namunalar xizmat qildi. Materialni saralashda uch mezon — kommunikatsiya kanali (bosma, teleradio, raqamli), janr mansubligi (yangilik, sharh, intervyu, reklama) hamda nutqning shakli (og‘zaki/yozma) — asos qilib olindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Mediadiskurs va mediamatn kategoriyalarining o‘zaro munosabati. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediamatn mediadiskursga nisbatan diskret birlik vazifasini bajaradi. Uzlaksiz va tez oqayotgan axborot oqimini ilmiy tahlilga yaroqli, chegaralangan fragmentlarga ajratish aynan mediamatn kategoriyasi orqali amalga oshiriladi. T. G. Dobrosklonskaya ta‘rifiga ko‘ra, mediadiskurs — ommaviy kommunikatsiya sohasidagi nutqiy faoliyat jarayonlari va mahsulotlarining o‘zaro ta‘siridagi butun boyligi va murakkabligi bilan olingan majmuidir [12; 152–153-b.]. Demak, “mediadiskurs – mediamatn” munosabati “jarayon – natija” munosabati sifatida talqin qilinishi lozim; bu esa o‘zbek tilshunosligida mazkur atamalarni sinonim sifatida qo‘llash amaliyotini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

2. Mediamatnning ko‘p sathliligi. Ommaviy kommunikatsiya sharoitida “matn” tushunchasi an‘anaviy tilshunoslikdagi “ma‘naviy aloqa bilan birlashgan belgili birliklar ketma-ketligi” ta‘rifi doirasidan chiqib, semiotik talqinga yaqinlashadi. Televideniya matn faqat verbal qatlamdan iborat bo‘lmay, bir vaqtning o‘zida bir necha sathda — so‘z, videoqator va tovush hamrohligi sathlarida — yoyiladi va shu tariqa hajmdorlik hamda ko‘pqatlamlilik xususiyatini kasb etadi. Radiomatn uchun musiqa va tovush effektlari, bosma matn uchun grafik bezak vositalari xuddi shunday matn hosil qiluvchi element sifatida namoyon bo‘ladi.

3. Kommunikativ fon kategoriyasi. Mediamatnning to‘g‘ri idrok etilishi faqat til birliklari va ularning birikuvi bilangina emas, balki umumiy bilimlar fondi — kommunikativ fon bilan ham ta‘minlanadi. Ommaviy axborot sohasida kommunikativ fon deganda matnning yaratilishi, tarqatilishi va qabul qilinishi shart-sharoitlari, ya‘ni uning so‘z qismi ortida turgan barcha omillar majmui tushuniladi. Bu kategoriya diskurs tahlilida keng qo‘llaniladigan freym va skript tushunchalari bilan bevosita bog‘liq: freym — xotiradagi statik bilim tuzilmasi, skript esa voqealar ketma-ketligini qamrab oluvchi dinamik tuzilma bo‘lib, media auditoriyasi yangi axborotni aynan shu tayyor tuzilmalar orqali talqin qiladi.

4. Mediadiskursning subyekt-obyekt tuzilishi. Tahlil mediadiskursda adresantning kollektiv, adresatning esa ommaviy va anonim xarakterga ega ekanini ko‘rsatdi. An‘anaviy media sharoitida teskari aloqa kechikkan (delayed feedback) bo‘lgan bo‘lsa, raqamli muhitda u real vaqt rejimiga o‘tdi: izoh, reaksiya, ulashish va qayta jo‘natish amallari adresatni bir vaqtning o‘zida adresantga aylantiradi. Bu holat mediadiskursning institutsional tabiatini saqlagan holda,

uning chegaralarini shaxsiy diskurs hisobiga kengaytirmoqda.

5. Tipologik tasnif. Materialning tahlili mediadiskursni bir necha mezon asosida tasniflash mumkinligini ko'rsatdi. Nutqning yetkazilish shakliga ko'ra yozma va og'zaki mediadiskurs farqlanadi: birinchisi bosma OAV va raqamli nashrlar orqali, ikkinchisi radioeshittirish, teleko'rsatuv, podkast va videoblog orqali voqelanadi. Kommunikativ funksiyasiga ko'ra publitsistik va reklama diskursi, realizatsiya kanaliga ko'ra telediskurs, radiodiskurs va kompyuter diskursi, axborotning funksional uslubiga ko'ra esa tushuntiruvchi, bahs-munozara, tavsifiy va bayon qiluvchi shakllar ajratiladi [13; 24–33-b.]. Mediamatnlarning funksional-janriy tipologiyasida esa yangiliklar, axborot-tahliliy matnlar va sharh, publitsistika (features) hamda reklama asosiy turlar sifatida belgilanadi [12; 36-b.].

6. Milliy-madaniy shartlanganlik. Ingliz va o'zbek media materiallarining qiyosiy tahlili mediadiskursning kommunikativ mohiyati universal bo'lsa-da, uning voqelanish shakllari milliy madaniyat bilan shartlanganini ko'rsatdi. O'zbek mediamuhitida yangilik matnlari, asosan, rasmiy faktlarga tayangan, qisqa va to'g'ridan to'g'ri shaklda beriladi; ingliz mediamuhitida esa yangilik dastlabki bosqichdayoq tahliliy va bahoviy komponent bilan birga taqdim etiladi. Bu farq axborot tarqatishning institutsional an'analari va auditoriya kutilmalaridagi tafovut bilan izohlanadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar mediadiskursni funksional uslublar tizimidagi oddiy bir tarmoq sifatida emas, balki mustaqil kommunikativ makon sifatida qarash zaruratini ko'rsatadi. An'anaviy funksional stilistika publitsistik uslubni matn xususiyatlari asosida ajratgan bo'lsa, medialingvistik yondashuv matnning yaratilishi, tarqatilishi va idrok etilishi sharoitlarini ham tahlil doirasiga kiritadi. Aynan shu kengaytirilgan kontekstual perspektiva mediadiskursning ilmiy tavsifini to'liq va ishonchli qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot mediadiskurs tushunchasining chegaralari masalasi hanuz munozarali ekanini ko'rsatdi. Raqamli platformalarda institutsional mediamatnlar bilan foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent yonma-yon joylashgani mediadiskursning tashqi chegarasini xiralashtirmoqda. Fikrimizcha, bu chegarani belgilashda kommunikatsiyaning ommaviylik darajasi, adresantning institutsional maqomi va matnning tahririy nazoratdan o'tganligi mezonlariga tayanish maqsadga muvofiqdir.

Terminologik jihatdan esa o'zbek tilshunosligida "mediadiskurs – mediamatn – medianutq" uchligining ierarxiya munosabatini me'yorlashtirish, ularning ruscha va inglizcha ekvivalentlari bilan muvofiqligini ta'minlash zarur. Bu esa milliy media materiali asosidagi tadqiqotlarni xalqaro ilmiy muomalaga integratsiya qilish imkonini beradi.

XULOSA

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarni chiqarishga asos beradi.

Birinchidan, mediadiskurs — ommaviy kommunikatsiya sohasidagi nutqiy faoliyat jarayonlari va mahsulotlarining o'zaro ta'sirdagi majmui bo'lib, u verbal komponent bilan bir qatorda ekstralingvistik omillarni ham qamrab oladi; mediamatn esa uning diskret birligi sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, mediamatnning ko'pqatlamli va hajmdor tabiati "matn" tushunchasini semiotik talqin doirasida kengaytirishni taqozo etadi; televizion, radio va bosma matnlarning har biri o'ziga xos lingvomediy belgilar majmuiga ega.

Uchinchidan, mediadiskursning kommunikativ mohiyati kommunikativ fon kategoriyasi orqali ochiladi: matn ma'nosi til birliklari yig'indisidan emas, balki ularning auditoriya ongidagi freym va skriptlar bilan o'zaro ta'siridan hosil bo'ladi.

To'rtinchidan, mediadiskursda assertiv, direktiv, ekspressiv va fatik nutqiy aktlar birgalikda voqelanadi; ularning nisbati janr va milliy media an'anasiga ko'ra o'zgaradi.

Beshinchidan, mediadiskursning tipologik tasnifi kamida to'rt mezon — nutq shakli, kommunikativ funksiya, tarqatish kanali va funksional-janriy mansublik — asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / пер. с нем. А. А. Холодовича; под ред. С. Д. Кацнельсона. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 372 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01008458986>
2. Jakobson R. Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. – Cambridge, MA: Harvard University, Department of Slavic Languages and Literatures, Russian Language Project, 1957. – 14 p. URL: <https://books.google.com/books?id=6RRgAAAAMAAJ>
3. Martinet A. La notion de neutralisation dans la morphologie et le lexique // Travaux de l'Institut de Linguistique. – Paris, 1957. – Vol. 2. – P. 7–11. URL: <https://doi.org/10.1080/00437956.1967.11435461> (bibliografik tasdiqlovchi manba)
4. Baerman M., Brown D., Corbett G. G. The Syntax-Morphology Interface: A Study of Syncretism. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 304 p. – DOI: 10.1017/CBO9780511486234. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486234>
5. Silverman D. Neutralization. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 236 p. – DOI: 10.1017/CBO9781139013895. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139013895>
6. Филимонова Ю. В. Системное исследование нейтрализации как явления языковой нормы в современном русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Ярославль, 2000. – 184 с. URL: <https://cheloveknauka.com/sistemnoe-issledovanie-neytralizatsii-kak-yavleniya-yazykovoy-normy-v-sovremennom-russkom-yazyke>